

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΥ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΧΟΡΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΚΟΝΙΤΣΑ 1994

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΥ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΧΟΡΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Εισαγωγή - Επιμέλεια
Βασίλης Νιτσιάκος

ΚΟΝΙΤΣΑ 1994

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ Δ/29922
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 7/6/95
ΤΑΞΗ ΑΡΙΘ.: 3953 ΧΟΡ
κωδ. εγ. 6783

© Πνευματικό Κέντρο
Δήμου Κόνιτσας
Κόνιτσα - Τηλ. 0655 - 22191

ISBN 960 - 220 - 639 - X

Περιεχόμενα

Πρόλογος	7
Βασίλης Νιτσιάκος, Εισαγωγή	9
Αριάδνη Γκάρτζιου-Τάττη, Ο χορός στην αρχαία Ελλάδα	17
Βασίλης Νιτσιάκος - Στέργιος Λαϊτσος, Χορός και συμβολική έκφραση της κοινότητας	33
Στάθης Δαμιανάκος, Για μια κοινωνιολογική ανάγνωση του λαϊκού χορού	55
Κώστας Λώλης, Οι χοροί της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία	65
Χρήστος Ι. Τζούλης, Ο αυτοσχεδιασμός στην παραδοσιακή μουσική	77
Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, Χορός και ένδυμα: Παράδοση και αναπαράσταση	97
Κωνσταντίνα Μπάδα, Η χρήση της παράδοσης (με αφορμή τα χορευτικά μας δρώμενα)	111
Βαγγέλης Αυδίκος, Παραδοσιακός χορός και χορευτικοί όμιλοι	125
Ηλίας Δήμας, Το πρόβλημα της διδασκαλίας των ελληνικών παραδοσιακών χορών	137
Βιβλιογραφία	143
Ευρετήριο	149

Πρόλογος

Το νεοσύστατο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Κόνιτσας στο ξεκίνημά του προχώρησε μεταξύ των άλλων στη διοργάνωση ενός διημέρου για το λαϊκό πολιτισμό, η επιτυχία του οποίου ξεπέρασε τις προσδοκίες μας. Μια από τις αποδείξεις γι' αυτό είναι το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας, ένα βιβλίο βασισμένο στο επιστημονικό μέρος του διημέρου, που όμως παρουσιάζει μια πιο κλασική μορφή από εκείνη των πρακτικών συνεδρίων. Άλλωστε φιλοξενεί και άρθρα που δεν ακούστηκαν στο συνέδριο, όπως επίσης και μια εκτενή βιβλιογραφία που συνέταξε ο επιμελητής της έκδοσης.

Θέλουμε να πιστεύουμε πως μια τέτοια «χειρονομία» ξεφεύγει από τα τετριμμένα των «πολιτιστικών εκδηλώσεων» και εντάσσεται σε μια άλλη διαδικασία που στοχεύει στην αξιοποίηση της επιστημονικής γνώσης όσον αφορά στην πολιτιστική κληρονομιά και στη διαμόρφωση μιας υποδομής για πιο ουσιαστικές και πιο έγκυρες «χρήσεις» της.

Ευχαριστούμε το Ελεύθερο Ανοικτό Πανεπιστήμιο του Δήμου Ιωαννιτών και το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων για τη συνδρομή τους καθώς και όλους όσους συμμετείχαν σ' αυτή την προσπάθεια, φορείς και μεμονωμένα πρόσωπα. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλουμε στην Ασπασία Θεοδοσίου για την πολύτιμη βοήθειά της στην επιμέλεια και τη σύνταξη του ευρετηρίου.

Εισαγωγή

Βασίλης Νιτσιάκος

Το σύνθημα «επιστροφή στις ρίζες» και το φαινόμενο το φολκλορισμού¹ που το ακολούθησε, παρουσιάζοντας μάλιστα μια εκπληκτική μαζικότητα, έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση μιας πολυδιάστατης όσο και ενδιαφέρουσας σχέσης ανάμεσα στα διάφορα κοινωνικά στρώματα και το παρελθόν τους ή το παρελθόν γενικά. Αυτή η σχέση, που αντανακλά έντονα τις ανάγκες του παρόντος και ως εκ τούτου αλλάζει καθώς αλλάζουν και οι προσανατολισμοί των κοινωνικών ομάδων και των κοινωνιών γενικά, παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον για τη Λαογραφία, αλλά και για άλλους συγγενείς επιστημονικούς κλάδους, και χρήζει συστηματικής επιστημονικής μελέτης.

Κεντρικός άξονας αυτής της σχέσης είναι ο λαϊκός πολιτισμός, το σύνολο των συλλογικών παραδόσεων που συνδέουν τις ομάδες με το παρελθόν τους αλλά και τις ενώνουν στο παρόν τους. Αυτός ο λαϊκός πολιτισμός, σ' όποιες του εκδοχές κι αν προσεγγίσθηκε και χρησιμοποιήθηκε, υπήρξε σε μεγάλο βαθμό μέχρι τώρα, τουλάχιστον στο επίπεδο της συλλογικής έκφρασης των ομάδων, αντικείμενο υμνολογίας και αφορμή παρελθοντολαγνείας και όχι ουσιαστικό όχημα αυτογνωσίας και αυτοσυνειδησίας.

1. Για το φαινόμενο του φολκλορισμού βλ. Μ. Γ. Μερακλής, «Τι είναι ο folklorismus» στο βιβλίο του *Λαογραφικά ζητήματα*, Αθήνα: Χ. Μπούρας, 1989, σελ. 109 - 125. Επίσης για το ζήτημα της «επιστροφής στις ρίζες» βλ. «Οι ρίζες μας»: έλεγχος ενός κοινού τόπου της νεοελληνικής ιδεολογίας», συνομιλία Α. Κυριακίδου-Νέστορος και Μ. Μερακλή στο *Δελτίο* της εταιρείας σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας (σχολή Μωραΐτη), τ. 4β, Αθήνα, 1980, σελ. 57-70.

Ο φορέας του από την άλλη μεριά, ο ίδιος ο λαός, παρουσιάσθηκε ως μια υπερβατική, ανιστορική οντότητα και όχι ως μια κοινωνιολογική κατηγορία. Η ακατάσχετη φλυαρία περί της «ψυχής του λαού» δεν συνοδεύτηκε από ένα σοβαρό προβληματισμό για το ποιος είναι, τέλος πάντων, αυτός ο λαός. Ενδιέφερε, και ενδιαφέρει, μάλλον η αποθέωση παρά η γνώση. Ενδιαφέρει η εξαϋλωση και όχι η «ύλη». Γνωρίσαμε έτσι όχι απλώς τη μυθοποίηση του παρελθόντος αλλά και τη μυθοποίηση του λαού.

Όλο αυτό ήταν ίσως προϊόν μιας ιστορικής ανάγκης. Οδήγησε, ωστόσο, πολύ μακριά και «τράβηξε» αρκετά. Συνδέθηκε με χίλια δυο πράγματα. Με το ρομαντισμό των αστικών στρωμάτων, με τη μικροαστική ιδεολογία, με τα συμπλέγματα των αγροτών που εγκαταλείπουν την ύπαιθρο για να εγκατασταθούν στις πόλεις, με την αποσύνθεση των κοινοτήτων μας και την αμηχανία των χωρικών μας, με την υποκρισία της πολιτικής εξουσίας, με τόσα πράγματα που εκτός των άλλων έκαναν το λαϊκισμό ενδημικό φαινόμενο στη χώρα μας.²

Έπειτα ήρθε και ο τουρισμός. Ένας ακόμα παράγοντας για να μετατραπεί το πεδίο του λαϊκού πολιτισμού σε χώρο ανελέητης εκμετάλλευσης. Μιας εμπορικής εκμετάλλευσης με καταστρεπτικά αρνητικές συνέπειες για την παράδοση και την ταυτότητά μας. Ο τουρισμός «έπιασε» αυτό που «πουλά». Το θεαματικό και γραφικό στοιχείο της παράδοσης. Αυτό που αποτελεί καλή «ατραξιόν» και σερβίρεται στο ίδιο μενού με το «σουβλάκι» και το «κουρτάκι» ως σύμβολα ελληνικότητας. Έτσι προέκυψαν και οι «δημοτικές ώρες» στα προγράμματα των νυκτερινών κέντρων διασκέδασης, κάπως έτσι και οι χορευτές των πλαζ που, μαζί με την ελληνική «παραδοσιακή» στολή και το χορό, πλασάρουν στη διεθνή αγορά και το ελληνικό πρότυπο του άνδρα.³ Κάπως έτσι η πολιτιστική μας ταυτότητα

2. Βλ. «Τι είναι λαϊκισμός;» (συνομιλητές: Ε. Βαροπούλου, Τ. Πατρίκιος, Δ. Σπάθης, συντονιστής: Κ. Τσουκαλάς) στο *Δελτίο* της εταιρείας σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας (σχ. Μωραΐτη), τ. 6α, Αθήνα 1983, σελ. 7-38.

3. Το ελληνικό πρότυπο ανδρισμού και σεξουαλικότητας συνυφασμένο με το φαινόμενο του τουρισμού συμπυκνώνει ένα ιδιαίζον νεοελληνικό φαινόμενο, γνωστό με τον όρο «καμάκια». Βλ. Sofka Zinovieff, «Ελληνες άντρες και ξένες

συνδέθηκε με στερεότυπα μιας γραφικής και ευτελούς ιθαγένειας ως εξαγωγίμου είδους. Και εμπεδώθηκε μια αποπνικτική ατμόσφαιρα αισθητικής εξαθλίωσης και πνευματικής αιχμαλωσίας παράλληλα με την εξόντωση των πραγματικών αξιών της παράδοσης και την επιβολή μιας καινούργιας, εκείνης που συνδέεται με τον προσπορισμό εύκολου κέρδους ανεξάρτητα από τις ευρύτερες συνέπειές του.

Είναι γνωστά πράγματα αυτά, μόνο που η μεγάλη οικειότητα που έχουμε αποκτήσει μαζί τους μας κάνει να ξεχνάμε τις πραγματικές τους διαστάσεις και συνέπειες και να τα θεωρούμε «δεδομένα». Είναι γνωστή, επίσης, όλη αυτή η ιστορία με τους «folk managers», τους αυτοβαφτιζόμενους «λαογράφους» (καμιά φορά μόνο και μόνο επειδή έμαθαν να χορεύουν τσάμικο), τους περιφερόμενους «λαογραφικούς ομίλους» με τα «τεκμήρια γνησιότητας» και τα έπαθλα διεθνών διαγωνισμών, όλο αυτό το συνονθύλευμα που εκφράζει, πολύ εύγλωττα δυστυχώς, μια μεγάλη σύγχυση της ελληνικής κοινωνίας και, πιο πολύ, μια μεγάλη παρεξήγηση.

Η ερασιτεχνική λαογραφία έχει στο παρελθόν επιτελέσει ένα σημαντικό έργο, κυρίως στον τομέα της συλλογής υλικού αλλά και της συγγραφής μονογραφιών για κοινότητες από τις οποίες κατάγονται οι συγγραφείς, πράγματα ιδιαίτερος χρήσιμα για την επιστήμη της Λαογραφίας. Μ' όλες τις ατέλειες, και κυρίως την απουσία επιστημονικής μεθοδολογίας, αυτού του είδους οι εργασίες φέρουν τουλάχιστον τη σφραγίδα της άμεσης γνώσης και εμπειρίας, του γνήσιου ενδιαφέροντος και μιας δημιουργικής αγνότητας και νοσταλγίας που βρίσκεται στον αντίποδα του πνεύματος με το οποίο «λαογραφούν» όσοι «αξιοποιούν» με το αζημίωτο και με «σύγχρονους» πια όρους την ελληνική λαϊκή παράδοση.

Μπρος σ' όλα αυτά η επιστήμη της Λαογραφίας, μ' άλλα λόγια οι επιστήμονες λαογράφοι, στέκονται από αμήχανοι μέχρι αδύναμοι να αντιδράσουν. Μπρός σε μια τέτοια καταιγίδα τα περιθώρια παρεμβάσεων είναι αντικειμενικά πολύ μικρά. Μια τέτοια διαπίστωση δεν πρέπει καθόλου να

γυναίκες το "καμάκι" σε μια επαρχιακή πόλη» στο Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα: Καστανιώτης - Παν/μιο Αιγαίου 1992, σελ. 251-276.

θεωρηθεί άλλοθι για την αδράνεια των ακαδημαϊκών. Χωρίς να αρνείται κανείς το γεγονός μιας ακαδημαϊκής παράδοσης λαογραφίας του γραφείου και μιας πανεπιστημιακής ζωής κλειστής στην κοινωνία, δεν μπορεί να μη δεχτεί ότι ο φολκλορισμός και τα παρεπόμενά του έχουν πάρει τόσο μαζικές διαστάσεις, που στη δεδομένη περίπτωση οι δυνατότητες ουσιαστικών παρεμβάσεων εκ μέρους μεμονωμένων επιστημόνων ή ιδρυμάτων είναι απελπιστικά περιορισμένες.

Ωστόσο, στο βαθμό που, παράλληλα με τις αναβιώσεις και τις αναπαραστάσεις κάθε είδους, υπάρχει και μια ζωντανή παράδοση, έστω και σε συνεχή υποχώρηση ή αλλοίωση, θα ήταν λάθος εάν οι λαογράφοι αρκούνταν σε μια εξ αποστάσεως καταγραφή και μελέτη των «τελευταίων σπασμών της».

Τώρα που το γενικό κλίμα στο χώρο των κοινωνικών επιστημών ευνοεί την «εμπλοκή» αντί της εξ αποστάσεως «ουδέτερη» παρατήρηση και μελέτη, τώρα που ο θετικισμός δίνει τη θέση του σε ποιοτικές και βιωματικές προσεγγίσεις, τώρα που το πρόσχημα της αντικειμενικότητας δεν έχει πολλά ερείσματα, τώρα που η ιθαγένεια δεν αντέχει άλλο να είναι αντικείμενο παρατήρησης και αποπροσανατολισμένης ιδεολογικής χρήσης, τώρα που τα θεωρητικά διλήμματα ωχριούν μπρος στην αναγκαιότητα της πράξης, νομίζουμε ότι η πολυτέλεια της έδρας και τα προσχήματα της αντικειμενικότητας πρέπει ν' αρχίσουν να παραχωρούν έδαφος και στην κοινωνική εμπλοκή της επιστήμης. Το να «τρίβουμε τα χέρια» μας για το υλικό που μας προσφέρει ο φολκλορισμός και απλώς να καθιστούμε εκ των υστέρων το κάθε τι αντικείμενο μελέτης είναι στείρος επιστημονισμός. Είναι άραγε ο μοναδικός μας στόχος να καταλαβαίνουμε απλώς αυτό που συμβαίνει γύρω μας κάθε φορά; Σκεφτείτε, λοιπόν, έναν επιστήμονα που, ενώ ο κόσμος γύρω του καταστρέφεται, αυτός προσπαθεί να κατανοήσει απλώς αυτό το φαινόμενο της καταστροφής...

Οι καιροί επιβάλλουν κατά την άποψή μας τη διαμόρφωση ενός νέου πεδίου της λαογραφικής επιστήμης, που θα μπορούσε να ονομασθεί «εφηρμοσμένη λαογραφία». Η «εφηρμοσμένη λαογραφία» θα μπορούσε να ήταν το κανάλι διασύνδεσης της επιστήμης της Λαογραφίας με το ευρύτερο κοινό, την κοινωνία γενικά, ένα κανάλι μέσω του οποίου θα διοχετευόταν

η αντιπροσφορά της επιστήμης στην κοινωνία, των επιστημόνων στους ανθρώπους που χρησιμοποιούν ως πληροφορητές και γενικά μελετούν.

Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να επιτευχθεί με πάρα πολλούς τρόπους που δεν είναι του παρόντος να αναπτύξουμε. Μερικά ενδεικτικά παραδείγματα θα μπορούσαν να ήταν, ας πούμε, η συμβολή της Λαογραφίας σε ζητήματα πολιτισμού και πολιτιστικής παραγωγής όσον αφορά την τοπική αυτοδιοίκηση, η συνεργασία της με παραγωγικούς συνεταιρισμούς για την αξιοποίηση του «υλικού λαϊκού πολιτισμού», η παρέμβασή της στις πρώτες βαθμίδες της εκπαίδευσης με στόχο μια ουσιαστική επικοινωνία του νέων γενεών με την παράδοση κ.ά.

Με βάση αυτόν το γενικό προβληματισμό, που έχει βεβαίως πολλές και βαθιές προεκτάσεις, επιχειρήσαμε τα τελευταία χρόνια ένα «άνοιγμα» στην τοπική κοινωνία, έχοντας πάντοτε κατά νου τόσο τις δυσκολίες του εγχειρήματος όσο και τους κινδύνους για μια «λαϊκίστικη εκτροπή» του επιστημονικού. Οι τοπικοί φορείς σε όλες τις κλίμακες και τα επίπεδα δείχνουν να διψούν για μια ανοιχτή σχέση με το Πανεπιστήμιο και αγκαλιάζουν κάθε προσπάθεια εξόδου των πανεπιστημιακών αλλά και της ίδιας της γνώσης προς την ευρύτερη κοινωνία.

Έτσι προέκυψε και το «διήμερο λαϊκού πολιτισμού» στη μικρή πόλη της Κόνιτσας με τη συνεργασία του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου και του Ελεύθερου Ανοιχτού Πανεπιστημίου του Δήμου Ιωαννιτών. Το διήμερο αυτό βαφτίστηκε «Παράδοση και Επικοινωνία», διότι ακριβώς δόθηκε έμφαση στην επικοινωνία δια της παράδοσης, που αυτή τη φορά «εκπροσωπήθηκε» από το χορό. Επικοινωνία μεταξύ ειδικών επιστημόνων και κοινού, μεταξύ ακαδημαϊκών και ερασιτεχνών λαογράφων, μεταξύ όσων ασχολούνται ή απλώς αγαπούν την παράδοση και της τοπικής κοινωνίας, μεταξύ του τοπικού και του εθνικού, μεταξύ του παλιού και του νέου, μεταξύ ανθρώπων και ιδεών γενικά.

Δόθηκε επίσης έμφαση στη ζωντανή επαφή του άμεσου φορέα με τον χρήστη της παράδοσης, στην παρουσίαση τόσο της συνέχειας όσο και της αναβίωσης και της αναπαράστασης, τόσο του βιώματος όσο και του επιβιώματος, τόσο του πηγαίου όσο και του «διαμεσολαβημένου». Όλα αυτά σ'ένα πλαίσιο όχι αντιπαράθεσης, αλλά συνεύρεσης, διαλόγου και προβληματισμού. Είδαμε, πράγματι, καλά και κακά φολκλορικά συγκροτήματα,

είδαμε κι ακούσαμε επαγγελματίες και μη χορευτές και τραγουδιστές, σμίξαμε με τον κόσμο της Κόνιτσας σε μια ατμόσφαιρα πανηγύρεως και κοινοτικής μέθεξης, διαφωνήσαμε και συμφωνήσαμε οι επιστήμονες μεταξύ μας και με τους υπόλοιπους, διασταυρώσαμε την επιστημονική θεωρία και άποψη με την πρακτική πλευρά των πραγμάτων, γνωρίσαμε και βιώσαμε ζωντανές πτυχές της τοπικής παράδοσης στη ζεστασιά της κονιτσιώτικης φιλοξενίας. Φύγαμε περισσότερο «γεμάτοι» από την επαφή και την επικοινωνία και λιγότερο μίζεροι από τις επιστημονικές ή επιστημονικοφανείς αντιπαραθέσεις....

Κι όταν όλο αυτό κατακάθισε, διαπιστώσαμε ότι είχαμε κι ένα επιστημονικό «προϊόν». Ήταν οι εισηγήσεις των στρογγυλών τραπεζιών, για τις οποίες από την έναρξη του διημέρου είχε εκφρασθεί η ευχή να δημοσιευτούν.

Βρισκόμαστε λοιπόν στην ευχάριστη θέση να δημοσιεύσουμε όσες από τις εισηγήσεις είχαν την καλοσύνη οι συνάδελφοι να διαμορφώσουν σε δημοσιεύσιμα κείμενα, έτσι ώστε να μη μιλάμε για πρακτικά ενός συνεδρίου αλλά για μια πιο ευπαρουσίαστη και ολοκληρωμένη συλλογική έκδοση.

Κύριος άξονας του ανά χείρας βιβλίου είναι ο δημοτικός χορός και η χρήση της παράδοσης μέσω αυτού σήμερα. Είναι αλήθεια ότι ο χορός δεν έχει αποτελέσει ακόμα αντικείμενο συστηματικής μελέτης. Αν και υπάρχουν διάσπαρτες κάποιες εργασίες στις οποίες μπορεί να αναφερθεί κανείς,⁴ αυτές σε καμιά περίπτωση δεν εντάσσονται σε μια συστηματική προσπάθεια επιστημονικής έρευνας και μελέτης ούτε επιτρέπουν τη συναγωγή γενικών συμπερασμάτων. Από την άλλη πλευρά είναι ευτύχημα που ο χορός, όπως και η μουσική και το τραγούδι, είναι ακόμα από τις πιο ζωντανές πτυχές της παράδοσής μας και ως εκ τούτου δεν είναι ακόμα αργά για μια συγχρονική μελέτη. Μελέτη απαραίτητη όχι μόνο για καθαρά επιστημονικούς σκοπούς και λόγους αυτογνωσίας αλλά και για την ίδια τη διδασκαλία του χορού σε όλα τα επίπεδα. Κι αυτό διότι είναι κραυγαλέο λάθος να αντιμετωπίζεται ο χορός σαν μια τεχνική υπόθεση (υπόθεση βημάτων και φιγούρας), τη στιγμή που άλλες διαστάσεις του (κοινωνική

4. Βλ. βιβλιογραφία στο τέλος του βιβλίου.